

12. Tam samo. – Spr.2571.

13. Zhananova K. Orhanizovani pereselenia v pivdenni oblasti Ukrainkoï RSR u 1955–1967 rr. / K. Zhananova // Siverianskii litopys. Vseukrainskii naukovyi zhurnal [za red. V. Diatlova]. – Chernihiv, 2015. – №2 (122). – S.163–171.

14. Zastavetskyi B. Mhtratsiia silskoho naselennia ta yikh vplyv na liudnist naselennykh punktiv ternopilskoi oblasti / Bohdan Zastavetskyi // Ekonomichna heohrafiia [red. Lukashevych L.]. – K.: V–vo Kyivskoho universytetu, 1974. – Vyp.14: mizhvidomchy naukovyi zbirnyk. – S.64–70.

15. Kalakura O. Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti / O. Kalakura. – K.: Znannia Ukrainy, 2007. – 508 s.

16. Maliarchuk O. «Ahrama polityka partiino–radianskoï vldy (1944–1964 rr., zakhidni zemli Ukrainy)»: dys. ... kand. ist. nauk 07.00.01 / Maliarchuk Oleh Mykhailovych. – Ternopil, 2005. – 245 s.

17. Materialy II Mizhnarodnoi naukovy–praktychnoi konferentsii «Ternopil i Ternopillia v istorii ta kulturi Ukrainy i svitu (vid naidavnnyshykh chasiv do sohodennia)» / [hol. red. Ivan Zuliaka]. – Ternopil: «Vektor», 2014. – 220 s.

18. Narodne gospodarstvo Ternopilskoi oblasti: statystychnyi zbirnyk / za red. M. Averchenko. – Lviv: Derzhstatvydav, 1962. – 281 s.

19. Narodne gospodarstvo Ternopilskoi oblasti: statystychnyi zbirnyk / za red. M. Averchenko. – Ternopil: Oblvydav, 1957. – 271 s.

20. Narodne gospodarstvo Ternopilskoi oblasti: statystychnyi zbirnyk / za red. M. Averchenko. – K.: Statystyka, 1967. – 204 s.

21. Narodne gospodarstvo Ternopilskoi oblasti: statystychnyi zbirnyk / za red. M. Averchenko. – K.: Statystyka, 1972. – 224 s.

22. Naselennia Ukrainy. Trudova emihratsiia v Ukraini / Za red. Libanovoi E., Pozniak O., Malynovskoi O. – K.: In–t demografii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. Ptukhy NAN Ukrainy, 2010. – 233 s.

23. Pidsumky Vsesoiuznoho perepysu naselennia 1970 roku: Chyselnist naselennia SRSR, soiuznykh ta avtonomnykh respublik, kraiv i oblasti / TsSU pry Kab. Min. SRSR. – M.: Statystyka, 1972. – 176 s.

24. Postanovlenie TSIK SSSR, SNK SSSR ot 4 marta 1927h. «Omerakh po rehulirovaniu rynka truda» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=25585>

25. Statystyka mihratsii naselennia. – M.: «Statystyka», 1973. – 351 s.

26. Tovkun V. Mhtratsiia naselennia i terytorialnyi prererozpodil trudovykh resursiv / Valerii Tovkun // Rozmishchennia produktyvnykh syl Ukrainkoï RSR [red. Bukhalo S.]. – K.: Vyd. Kyivskoho universytetu, 1966. – Vyp.5: mizhvidomchy naukovyi zbirnyk. – S.34–40.

Тимків І. В., postgraduate student, Ternopil National Pedagogical University named for V. Hnatiuk (Ukraine, Ternopil), timkvvan@gmail.com

Migration Ternopil region in 50s – 60s XX century

The article analyzes the features mechanical movement of Ternopil region in the 50s – 60s. XX century. The influence of political and economic factors on the causes and background of migration activity of the population. The dynamics of migration flows in Ternopil region and beyond.

The methodological basis of the study are the principles of scientific knowledge: scientific, systematic, historical and pluralism. The article made using methods such as problem–chronological, comparative historical, systemic, structural, logical and analytical.

The migration processes that occurred on the territory of Ternopil in the 50s and 60s. XX c., Were the result of social and economic policy of the Soviet leadership. Construction of industrial enterprises in the region led to urban processes, which were the main source of rural population of the region. The research allows to conclude that the main migration flows in the same area were aimed mainly from the countryside to the city. External migration was directed mainly to neighboring areas (Ivano–Frankivsk, Lviv and Khmelnytsky) and remote industrialized regions of the USSR.

Keywords: migration, Ternopil, social status, industry, agriculture, displacement of population, urbanization.

Тымак І. В., аспирант, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (Україна, Тернопіль), timkvvan@gmail.com

Миграция населения Тернопольской области в 50–60-х гг. XX в.

Проанализированы особенности механического движения населения Тернопольской области в 50-х – 60-х гг. XX в. Охарактеризованы влияние политических и экономических факторов на причины и предпосылки миграционной активности населения. Показана динамика миграционных потоков в Тернопольскую область и за ее пределы.

Методологической основой исследования выступают принципы научного познания: научности, системности, историзма и плюрализма. Статья выполнена с использованием таких методов, как проблемно–хронологический, сравнительно–исторический, системный, структурный, логико–аналитический.

Миграционные процессы, имевшие место на территории Тернопольщины в 50-х – 60-х гг. XX в., были следствием социально–экономической политики советского руководства. Строительство промышленных предприятий в городах области привело урбанистические процессы, основным источником которых было сельское население края. Исследование позволяет сделать выводы, что основные миграционные потоки в самой области были направлены в основном из села в город. Внешняя миграция была направлена в основном в соседние области (Ивано–Франковскую, Львовскую и Хмельницкую), а также в отдаленные промышленно развитые регионы УССР.

Ключевые слова: миграция населения, Тернопольщина, социальное положение, промышленность, сельское хозяйство, перемещение населения, урбанизация.

* * *

УДК 94(477)«1961»

Афанасьев І. Ю., кандидат історичних наук, доцент кафедри реклами та зв'язків з громадськістю, гуманітарний інститут Київського університету ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ), ilyas05@gmail.com

Уточнення наслідків Куренівської катастрофи

Метою статті є уточнення втрат, спричинених Куренівською трагедією – катастрофою, що сталася 13 березня 1961 р. у Києві, внаслідок прориву дамби в Бабиному Яру. Досліджуються обставини, масштаб руйнувань. Визначаються мінімальні та максимальні можливі межі кількості загиблих у зоні затоплення. Отримані результати значно відрізняються від оцінок, які усталювалися в історіографії та ЗМІ. Робота ґрунтується на застосуванні загального наукового принципу об'єктивності, методів синхронного та діахронного порівняльного аналізу. Вивчення, співставлення наукових статей, публіцистики, оприлюднених архівних джерел (фонди ГДА СБУ, ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного) з теми даної роботи, поєднується з власним квантитативним дослідженням.

Ключові слова: Куренівська трагедія, техногенні катастрофи, Кирилівська вулиця, Бабин Яр, локальна історія.

В Україні, як і в багатьох інших країнах, стрімко розвивається напрям наукової діяльності під загальною назвою локальна (регіональна) історія. Аматори та професійні історики дедалі активніше та продуктивніше займаються письмовим конструюванням, систематизацією місцевої історичної пам'яті. Київ як сакральний центр з багатовіковою історією, насиченою подіями, як густонаселена велика столиця однієї з найбільших держав сучасної Європи, є одним з головних українських центрів розвитку локальної історії.

Крім того, діяльність будь–якої адміністрації оцінюється не лише за її позитивним впливом на підконтрольних громадян, але й за втратами серед них, у тому числі через техногенні катастрофи. В українському громадсько–політичному та історіографічному дискурсах постійно перебуває у фокусі уваги тема техногенних катастроф, що сталися на території України. У 2010–і рр. активно здійснювалося оприлюднення архівних даних та історичних досліджень, видання науково–популярних, пропагандистських, розважальних робіт із цієї тематики. Уточнення кількісних та якісних характеристик відомих катастроф XX ст., порівняння колишніх адміністраторів, причетних до тих подій, не лише з іншими тодішніми діячами, але й з нашими сучасниками, допомагає здійснювати об'єктивну, справедливую оцінку діяльності ще й сучасних лідерів.

13 березня 1961 р. в Києві стало днем так званої Куренівської трагедії, яку називали також і «Куренівським апокаліпсисом». Накопичена в Бабиному Яру змішана з талими водами пульпа – грязьова піщано–глиниста маса, побічний продукт роботи цегельних заводів – прорвала

земляну дамбу. Близько 9 год. 30 хв. ранку вал висотою 4–6 м накрив низину попід Кирилівською церквою.

За радянськими офіційними даними, оприлюдненими вперше 31 березня 1961 р., загинуло 145 осіб [6, с. 197].

У багатьох тогочасних іноземних повідомленнях та у численних неофіційних заявах киян фігурували 2 000 – 3 000 загиблих, а в деяких значно більше [6, с. 41, 116]. 16 квітня 1961 р. газета «Українські вісті» у ФРН повідомила навіть таке: «За неофіційними даними подано, що в Києві під час цієї жахливої катастрофи загинуло, приблизно, 7 000 осіб» [6, с. 237].

Київський публіцист, автор низки публікацій на цю тему О. Л. Анісімов, який користувався великим авторитетом у журналістських колах та серед читачів, любителів історії Києва, писав на початку XXI ст., що кількість загиблих склала близько 1 500 осіб [1, с. 97]. Більшість українських ЗМІ в 2010–і рр., щорічно згадуючи про Куренівську трагедію, стверджували, що загиблих було від 1 500 до 3 000 осіб. Найбільш частий діапазон у публікаціях ЗМІ: 1 500 – 2 000 людей [Наприклад: 2; 7; 10].

У 2003 р. вийшла друком збірка текстів, створених у різний час П. Шелестом, який входив до складу урядової комісії з ліквідації наслідків Куренівської катастрофи в 1961 році. За спогадами П. Шелеста, в катастрофі загинуло 198 осіб [9, с. 216].

Найбільш ґрунтовні, об'єктивні публікації, предметом яких є Куренівська катастрофа, належать Т. Євстаф'євій та В. Крупині. Співробітник Музею історії Києва Т. Євстаф'єва, у своїй докладній статті 2011 р. про ці події, навила вищезгадані цифри радянської комісії та О. Анісімова, проте утрималася від оцінки їхньої достовірності, заперечивши лише правдивість повідомлень про 5 000 загиблих [3].

Впритул наблизився до розгляду питання про кількість жертв Куренівської катастрофи київський історик В. Крупина в статті 2012 р.; на його думку: «В оцінці кількості жертв варто спиратися на дані першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, який стверджував, що загинуло 198 осіб [...] Ці цифри можна поставити під сумнів у бік збільшення, адже з місця затоплення було видалено лише половину з 650 тис. кубометрів пульпи [...] Гіпотетично, під завалами в товщині винесеної пульпи могли також залишитися тіла загиблих» [5, с. 149]. Що ж до 1 500 – 2 000 в оцінці кількості загиблих, то такі твердження, на думку В. Крупини, не підтверджувалися наявними на 2012 р. документами [5, с. 149–150]. В. Крупина став одним з упорядників та редакторів виданого Інститутом історії України НАНУ збірника «Куренівська трагедія 1961 р. Документи і матеріали» [6], до якого увійшли всі основні, відкриті дослідниками до того часу, архівні документи про катастрофу 13 березня 1961 року. У цьому збірнику, який має велику цінність для дослідників даної катастрофи й багатьох інших питань української історії, є багато фактів для вироблення більш точних, ніж попередні, оцінок про кількість жертв, проте не міститься такий аналіз. Отже, питання про кількість загиблих у Куренівській трагедії, яка сталася 13 березня 1961 р., залишається відкритим.

Предмет нашої роботи: кількість осіб, які загинули внаслідок так званої Куренівської трагедії – катастрофи, що сталася 13 березня 1961 р. у Києві.

Мета роботи: на основі аналізу літератури та джерел з проблематики дослідження, значно уточнити

кількість осіб, які загинули внаслідок прориву 13 березня 1961 р. дамби, розташованої в Бабиному Яру в районі Кирилівської церкви.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішити такі завдання:

- дослідити щільність, якісні характеристики житлової та адміністративно-господарської забудови зони затоплення, а також масштаб руйнувань цієї забудови, спричинених грязьовою масою з Бабиного Яру;

- оцінити можливі мінімальну та максимальну межі (діапазон) кількості загиблих 13 березня 1961 р. жителів зони затоплення Куренівської трагедії;

- дослідити кількісні та якісні характеристики транспортних заходів, що опинилися в зоні затоплення, ступінь їх пошкодження, кількість пасажирів у момент удару грязьового валу, співставити ці дані зі звітами рятувальників;

- оцінити можливі мінімальну та максимальну межі (діапазон) кількості загиблих 13 березня 1961 р. водіїв і пасажирів транспорту, а також працівників організацій, що знаходилися в зоні затоплення Куренівської трагедії;

- встановити можливі мінімальну та максимальну межі (діапазон) кількості всіх осіб, що загинули 13 березня 1961 р. внаслідок прориву дамби, виокремити в цих межах найбільш вірогідний, реалістичний, вузький діапазон, який є можливим за наявних джерел.

- визначити перспективи подальших розвідок із теми роботи.

Робота ґрунтується на застосуванні загального наукового принципу об'єктивності, методів синхронного та діахронного порівняльного аналізу. Вивчення, співставлення наукових статей, публіцистики, оприлюднених архівних джерел (фонди ГДА СБУ, ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного) з теми даної роботи, поєднується з власним квантитативним дослідженням первинних даних.

13 березня 1961 р. пульпа залила близько 34 гектарів низовини в районі перетину сучасних вулиць Кирилівської та Олени Теліги [6, с. 86]. Забудовано житлом була лише мала частина цієї зони, оскільки в ній знаходилися трамвайне депо, стадіон «Спартак», безлюдний (через вкрай некомфортну для прогулянок погоду) парк [6, с. 154, 463–465]. На фотографіях вулиці Кирилівської (тодішня вул. Фрунзе), на яку, разом зі стадіоном і депо, припав основний удар грязьового валу, добре видно: забудова там, переважно, була садибна одноповерхова, нещільна.

Згідно з довідкою, складеною головою урядової комісії з ліквідації наслідків аварії, другим секретарем ЦК КПУ І. П. Казанцем, для ознайомлення членів і кандидатів у члени Президії ЦК КП України, від 14 березня 1961 р.: непридатними для житла, в результаті катастрофи, визнані 298 квартир, у них мешкали 1 228 осіб (353 сім'ї) [6, с. 37].

Логічним буде припущення, що з цього числа в момент катастрофи була відсутня, щонайменше, половина мешканців (перебували на роботі, навчанні, лікуванні, ринку, риболовлі, в армії, відрядженні і т.д.). У момент катастрофи, отже, в зоні лиха перебували не більше 600 її жителів. Швидше за все, реально, їх там залишалось 300–400, адже був робочий час.

Із цих, що залишалися, значна частина врятувалася: вибиралися самостійно або евакуйовані, цьому є сотні документальних підтверджень; деяких із тих, хто вижив, знімали військовими гвинтокрилами з дахів і дерев,

до деяких прокладали містки через грязьове озеро та виводили [1, с. 54, 56–57, 74].

Згідно з довідкою І. П. Казанця, до вечора 13 березня з району лиха було евакуйовано 917 осіб, у тому числі 117 постраждалих [6, с. 37]. Це й жителі зони лиха, і ті, хто лише працював у ній, і ті, які проїжджали через неї в момент катастрофи. Представники двох останніх категорій становили, очевидно, 100–300 чоловік серед евакуйованих, оскільки робочі місця в цій зоні були тільки для 150–250 працівників. Багато людей вийшли самі, не потрапивши в число 917 евакуйованих. Є чимало спогадів про те, як брудні, розпатлані люди, що вибралися зі зони затоплення, лякали в той день перехожих своїм виглядом у сусідніх районах міста [Наприклад: 1, с. 44–45, 54]. А 600–800 осіб – це жителі зони затоплення, включно з тими, хто знаходився в зоні з моменту катастрофи, та з тими, хто прибув у цю зону в другій половині дня.

Після прориву дамби пульпа близько півгодини розтікалася по району, і ще дві години вода заповнювала низовини, вже поступово руйнуючи житло. Більшість жителів, як і перехожих, мали можливість перебраться на височини, в процесі затоплення, піти з зони потопу, що збільшувалася. Йшли, рухаючись по коліно у бруді.

В офіційному урядовому повідомленні, оприлюдненому 31 березня 1961 р. говорилося, що до 22 березня всім жителям постраждалих будинків виділено житло у нових будинках, житловою площею близько 12 000 кв. метрів [6, с. 197].

Виходячи з розрахунку по 8–9 кв. м на людину, можна припустити, що розселено 1 330 – 1 400 чоловік. Отже, якщо вважати це офіційне твердження істинним, число розселених людей виявилось навіть значно більшим, ніж число тих, хто раніше мешкав у зруйнованих будинках зони лиха. Дуже ймовірно, що «під шумок» отримали квартири не тільки реальні постраждалі, але й прописані заднім числом, «блатні», за знайомством, за телефонним правом, як це бувало часто–густо за часів СРСР і в пострадянські роки в Україні. Ймовірно, якимось сім'ям давали більше 9 кв. м житлової площі на особу. Але навіть за всіх зловживань, приписок, характер розселення говорить про те, що реальний рахунок жертв серед мешканців ішов не на сотні.

Є свідчення, що не всі потерпілі отримали нові квартири, багато з них ще домагалися свого права на житло вже після складання звіту про розселення, деякі з них отримали житло тільки завдяки впливовим знайомим [1, с. 81–82, 88–89].

Припустимо, що урядове повідомлення значно перебільшило кількість житла, наданого жителям зони лиха. Однак випадки масового ненадання житла постраждалим і дуже масового надання «блатним» навряд чи мали місце, тому що атмосфера була дуже напружена, спалахували сутички. Наприклад, один із постраждалих від Куренівської катастрофи, Ю. К. Білоус, описав у своїх спогадах спробу нападу на голову міськвиконкому О. Й. Давидова: «Людей, які втратили житло, було дуже багато. Пам'ятаю, як одного разу сюди приїхав Давидов. Люди, що заповнили майданчик перед школою, накинулися на нього з кулаками. Охорона швидко заштовхнула його в машину, він спішно виїхав і більше тут не з'являвся» [1, с. 81].

У доповідях співробітників КДБ, складених у березні 1961 р., цитувалися обурені висловлювання сотень

людей з приводу катастрофи. Ось, наприклад, слова одного письменника, наведені в цілком секретному інформаційному повідомленні голови КДБ УРСР В. Ф. Нікітченка до ЦК КП України від 18 березня 1961 р.: «Винні діячі з міськвиконкому, і в першу чергу Давидов. Його треба публічно повісити» [6, с. 115].

У довідці І. П. Казанця від 15 березня сказано: «Протягом дня розселено по квартирах 219 сімей зі 361» [6, с. 45].

З його довідці від 25 березня: «Всім 396 сім'ям, які потерпіли від затоплення і руйнувань, видано першу грошову допомогу в загальній сумі 48 800 крб., в тому числі 103 сім'ї, в яких є загиблі, одержали 14 400 крб.» [6, с. 163].

Отже, вкрай сумнівно, що кількість загиблих жителів зони затоплення перевищила 150 осіб. Найбільш вірогідним діапазоном, виходячи зі сотень непрямих доказів, слід вважати 50–100 осіб.

Документи з матеріальної компенсації, в основному, сходяться з розрахунками, зробленими за численними спогадами очевидців, зі звітами рятувальників.

Згідно з тією ж довідкою від 25 березня 1961 р., ківська влада зафіксувала 137 загиблих на цю дату. Виявлення останків відбувалися й після 25 березня, але рідше. 25 березня І. П. Казанець повідомив до Президії ЦК КП України: «Як заявляє населення, адміністрація трамвайного парку та за даними органів міліції на території затоплення знаходиться ще 8 загиблих, в тому числі три працівники трамвайного парку, двоє проживали на території, яка була затоплена, і три чоловіки, що проживали і працювали в інших районах, але в час аварії перебували на місці затоплення» [6, с. 163].

Як бачимо, не було заяв про сотні громадян, зниклих безвісти.

Частина жителів зони затоплення була врахована в списку загиблих працівників трамвайного депо. Загальна кількість жертв у колективі цього підприємства – 50 осіб, є широковідомий поіменний список. Трамвайне депо – найбільше підприємство зі зруйнованих грязьовим валом. На інших підприємствах, стаціонарних робочих місцях, могло набратися ще 5–10 загиблих із тих, хто не мешкав у зоні затоплення, а лише працював тут.

Проте в епіцентрі катастрофи виявилися ще й пасажирів та водії міського транспорту, які потрапили у викликаний підтопленням попередній багатометрового валу затор на вулиці Кирилівській. А саме: трамвайний вагон 11-го маршруту, один тролейбус і один автобус [1, с. 35, 41–43, 49–51; 6, с. 196–197; 4].

Тролейбус і автобус згоріли (поблизу будинку за адресою: вул. Кирилівська, 109) від удару грязьового валу, зіткнення зі самоскидом МАЗ та, можливо, з іншими об'єктами. Є свідчення, що більшість пасажирів автобуса (їх могло бути в салоні до 60 осіб) і тролейбуса (повна місткість цієї моделі, ЗиУ–5, – 120 людей) загинули [1, с. 35, 41–43, 51; 6, с. 139].

Багато пасажирів трамвайного вагона (повна місткість цієї моделі трамвая, МТВ–82, – 140 людей [8]), похованою грязьовою масою, теж загинули. Відповідно до довідки І. П. Казанця від 16 березня 1961 р., у замуленому трамваї 15 березня знайдені останки 12 людей [6, с. 56].

Були в епіцентрі також водії та пасажирів легкових і вантажних машин – кілька десятків осіб. Враховуючи площу проїжджої частини та десятків свідчень про

транспортні засоби, які скупчилися на вулиці Кирилівській у зоні проходження грязьового валу, таких осіб могло загинути, приблизно, до 30, а найбільш імовірна цифра за цією категорією загиблих – 15–20.

Разом, усіх працівників організації, розташованих у зоні затоплення, а також пасажирів та водіїв на вулиці, загинуло близько 200–400 осіб, а найбільш імовірний діапазон – 200–250 осіб.

Загалом, на основі аналізу літератури та джерел із проблематики Куренівської трагедії, що сталася 13 березня 1961 р. через прорив дамби, розташованої в Бабиному Яру в районі Кирилівської церкви, виявлено наступне.

Щільність та якісні характеристики забудови зони затоплення, а також масштаб руйнувань цієї забудови, спричинених грязьовою масою з Бабиного Яру, виключають імовірність загибелі такої кількості людей, яка б перевищувала 1 000 осіб. Розглядаючи жителів зони затоплення Куренівської трагедії як окрему категорію постраждалих, слід вважати ймовірними мінімальною та максимальною межами кількості загиблих 13 березня 1961 р. 50–150 осіб, а найбільш вірогідним діапазоном – 50–100 осіб цієї категорії.

Проаналізувавши кількісні та якісні характеристики транспортних заходів, що опинилися в зоні затоплення, ступінь пошкоджень, кількість пасажирів у момент удару грязьового валу, та співставивши ці дані зі спогадами очевидців початку й подальшого перебігу трагедії, звітами рятувальників, врахувавши особливості ландшафту та низку інших фактів, оцінюємо ймовірні мінімальну та максимальну межі (діапазон) кількості загиблих 13 березня 1961 р. водіїв і пасажирів транспорту, а також працівників організацій, що знаходилися в зоні затоплення Куренівської трагедії, наступним чином: 200–400 осіб. Найбільш вірогідна кількість загиблих представників цієї категорії – 300–350 осіб.

Імовірні мінімальна та максимальна межі (діапазон) загальної кількості людей, які загинули 13 березня 1961 р. внаслідок Куренівської трагедії: 250–550 осіб. Найбільш вірогідний, реалістичний, вузький діапазон, який є можливим виокремити, за наявних джерел, складає 350–450 осіб.

Подальші пошуки та аналіз архівних документів, збирання свідчень колишніх жителів та працівників зони затоплення, а також учасників рятувальної операції, медиків, будівельників та інших очевидців, поза сумнівом, дозволять ще більше звузити гіпотетичний діапазон кількості загиблих. Є актуальним та цілком можливим створення поіменного списку жертв Куренівської трагедії, до якого увійдуть, принаймні, 90% тих, хто загинув внаслідок прориву дамби 13 березня 1961 року.

Список використаних джерел

1. Анисимов А. Киевский Потоп. Куреневская трагедия 13 марта 1961 года / Александр Леонидович Анисимов. – Киев: Курч, 2003. – 100 с.
2. День в історії. Техногенна катастрофа унесла життя більше 1500 киевлян. – 13.03.2015. – Режим доступу: <http://statuspress.com.ua/videonews/den-v-istorii-texnogennaya-katastrofa-unesla-zhizni-bolee-1500-kiyvlyan.html>. – Названня с екрана. – 13.03.2015. – Дата звернення: 11.02.2016.
3. Свстаф'єва Т. Куренівська трагедія: Як і чому це сталося (до 50-річчя катастрофи) / Тетяна Свстаф'єва. – 13.03.2011. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/03/13/31140/>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 05.02.2016.
4. Киев, Трамвайное депо имени Красина, МТВ–82. Список подвижного состава. – Режим доступу: <https://transphoto.ru/list.php?did=429&mid=34>. – Названня с екрана. – Дата звернення: 11.02.2016.

[php?did=429&mid=34](http://transphoto.ru/list.php?did=429&mid=34). – Названня с екрана. – Дата звернення: 11.02.2016.

5. Крупина В. О. «Жертв багато, а в газетах нічого не пишуть...» (Куренівська трагедія 13 березня 1961 р. в Києві) / Віктор Крупина // Український історичний журнал. – 2012. – №4. – С.140–153.

6. Куренівська трагедія 13 березня 1961 р. у Києві: причини, обставини, наслідки. Документи і матеріали / ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. М. Даниленко (заст. гол.), С. А. Кокін та ін. – Київ: Інститут історії України, 2012. – 548 с.

7. Логвиненко Б. Зап'якана Куренівська трагедія / Богдан Логвиненко. – Український тиждень. – 2011. – 13 березня. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/18640>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 10.02.2016.

8. Четырёхосные моторные вагоны «МТВ–82». – Режим доступу: <http://odessatrolley.com/MTV.htm>. – Названня с екрана. – Дата звернення: 09.02.2016.

9. Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали / заг. ред. та вступ Юрія Шаповала; [упоряд.: Ю. Шаповал (голова) та ін.]. – Київ: АДЕФ–Україна, 2011. – 1119 с.

10. 50 лет назад в Киеве Куреневская трагедия унесла жизни около двух тысяч человек. – 11.03.2011. – Режим доступу: http://censor.net.ua/photo_news/159871/50_let_nazad_v_kieve_kurenevskaya_tragediya_unesla_jizni_okolo_dvuh_tysyach_chelovek_fotoarhiv. – Названня с екрана. – Дата звернення: 10.02.2016.

References

1. Anisimov A. Kievskij Potop. Kurenevskaja tragedija 13 marta 1961 goda / Aleksandr Leonidovich Anisimov. – Kiev: Kurch#, 2003. – 100 s.
2. Den' v istorii. Tehnogennaja katastrofa unesla zhizni bolee 1500 kievlyan. – 13.03.2015. – Rezhim dostupa: <http://statuspress.com.ua/videonews/den-v-istorii-texnogennaya-katastrofa-unesla-zhizni-bolee-1500-kiyvlyan.html>. – Nazvanie s jekrana. – 13.03.2015. – Data obrashhenija: 11.02.2016.
3. Jevstaf'jeva T. Kureniv's'ka tragedija: Jak i chomu ce stalosja (do 50-richchja katastrofy) / Tetjana Jevstaf'eva. – 13.03.2011. – Rezhym dostupu: <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/03/13/31140/>. – Nazva z ekrana. – Data zvernennja: 05.02.2016.
4. Kiev, Tramvajnoe depo imeni Krasina, MTV–82. Spisok podvizhnogo sostava. – Rezhim dostupa: <https://transphoto.ru/list.php?did=429&mid=34>. – Nazvanie s jekrana. – Data obrashhenija: 11.02.2016.
5. Krupyna V. O. «Zherty mnogo, a v gazetah nichogo ne pishut'...» (Kureniv's'ka tragedija 13 bereznja 1961 r. v Kyjevi) / Viktor Krupyna // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 2012. – №4. – S.140–153.
6. Kureniv's'ka tragedija 13 bereznja 1961 r. u Kyjevi: prychny, obstavyny, naslidky. Dokumenty i materialy / red. kol.: V. A. Smolij (golova), G. V. Borjak, V. M. Danylenko (zast. gol.), S. A. Kokin ta in. – Kyi'v: Instytut istorii' Ukrai'ny, 2012. – 548 s.
7. Logvynenko B. Zapikana Kureniv's'ka tragedija / Bogdan Logvynenko. – Ukrai'ns'kyj tyzhden'. – 2011. – 13 bereznja. – Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/History/18640>. – Nazva z ekrana. – Data zvernennja: 10.02.2016.
8. Chetyrjohosnye motornye vagony «MTV–82». – Rezhim dostupa: <http://odessatrolley.com/MTV.htm>. – Nazvanie s jekrana. – Data obrashhenija: 09.02.2016.
9. Shelest P. Spravzhnij sud istorii' shhe poperedu: spogady, shhodennyky, dokumenty, materialy / zag. red. ta vstup Jurija Shapovala; [uporjad.: Ju. Shapoval (golova) ta in.]. – Kyi'v: ADEF–Ukrai'na, 2011. – 1119 s.
10. 50 let nazad v Kieve Kurenevskaja tragedija unesla zhizni okolo dvuh tysyach chelovek. – 11.03.2011. – Rezhim dostupa: http://censor.net.ua/photo_news/159871/50_let_nazad_v_kieve_kurenevskaya_tragediya_unesla_jizni_okolo_dvuh_tysyach_chelovek_fotoarhiv. – Nazvanie s jekrana. – Data obrashhenija: 10.02.2016.

Afanasyev I. Y., Candidate of Sciences (World History), lecturer, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kyiv), ilyas05@gmail.com

Clarification of the Kurenivka mudslide consequences

The purpose of the article is the clarification of quantitative and qualitative characteristics of Kurenivka mudslide results. This engineering hazard happened on the 13th of March, 1961, when the dam in the Babi Yar (Babyn Yar, large ravine in Kyiv) collapsed, and mud mass rushed down into the neighbourhood Kurenivka. Based on the thorough calculations, along with the analysis of literature and archive sources about Kurenivka mudslide, the minimum and maximum limits (span) for the general number of people (as well as for some special categories within the general number), who died on March 13, 1961, due the Kurenivka mudslide, are determined by the

author. The results differ significantly from the estimates that have been established in historiography and the media. It is stated in the article, that even much more precise calculations could be done as a result of further research.

Keywords: Kurenivka mudslide, engineering hazards, Kirilivska Street, Babi Yar, local history.

Афанасьев И. Ю., кандидат исторических наук, доцент кафедры рекламы и связей с общественностью, Гуманитарный институт Киевского университета им. Бориса Гринченко (Украина, Киев), ilyas05@gmail.com

Уточнение последствий Курневской катастрофы

Целью статьи является уточнение потерь, вызванных Курневской трагедией – катастрофой, произошедшей 13 марта 1961 г. в Киеве, в результате прорыва дамбы в Бабьем Яру. Анализируются источники и литература по данной теме. Исследуются обстоятельства, масштаб разрушений. Определяются минимальные и максимальные возможные пределы количества погибших в зоне затопления. Полученные результаты значительно отличаются от оценок, которые сложились в историографии и СМИ. Работа основывается на применении общего научного принципа объективности, методов синхронного и диахронного сравнительного анализа. Изучение, сопоставление научных статей, публицистики, обнародованных архивных источников (фонды ОГА СБУ, ЦГАВО Украины, ЦГАОО Украины, ЦГКФФА Украины им. Г. С. Пшеничного) по теме данной работы, сочетается с собственным квантитативным исследованием.

Ключевые слова: Курневская трагедия, техногенные катастрофы, Кирилловская улица, Бабий Яр, локальная история.

* * *

УДК 930.2:328.132.7[477]«1990/2013»

Бобровник Ю. В.,

кандидат исторических наук, керівник відділу підтримки освітніх ініціатив, професійного розвитку та кар'єри, ДВНЗ «Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (Україна, Переяслав–Хмельницький), peasmo@ukr.net

СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1990–2013 РР.): ІСТОРИОГРАФІЯ

Інститут Президента був створений після проголошення незалежності України. 1991 р. було обрано Президента України, який відразу долучився до активного політичного життя країни, проте фактично не мав необхідного адміністративного ресурсу для виконання власних обов'язків. На той час Україна не мала історичних традицій президентства, ні чіткого плану дій, окрім політичних передвиборчих обіцянок Президента Леоніда Кравчука. З огляду на такі обставини інститут Президента в Україні розбудовувався з нуля.

Метою статті є спроба дослідити рівень наукового вивчення історії створення та розвитку інституту Президента України в 1990–2013 рр. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: дослідити, систематизувати та узагальнити матеріали опублікованих наукових розвідок, що стосуються історії створення та розвитку інституту Президента в незалежній Україні.

Під час підготовки статті використано метод історіографічного синтезу, який дав змогу зосередити увагу на проблематиці опублікованих історичних досліджень, більшою мірою лише фрагментарно висвітлюють історію становлення та розвитку інституту Президента в незалежній Україні.

Відзначаючи вагомий внесок науковців у вивчення окресленої проблеми, вважаємо за доцільне зауважити, що історичний аспект запровадження та розвитку інституту Президента в умовах становлення Української незалежної держави належно не розкритий. Праці історичного характеру стосуються переважно висвітлення історії діяльності Президента України, розвитку та розбудови протипага міжкласних повноважень. Окрему групу становлять праці політологічного напрямку, у яких надаються порівняння повноважень президентів різних країн, де опосередковано висвітлені механізми реалізації тих повноважень, їх структури. Ще одну групу становлять наукові дослідження правової тематики, а саме конституційного права. Автори цих праць безпосередньо зосереджуються на тлумаченні понять, законів, механізмів реалізації повноважень Президента України.

Ключові слова: історіографія, Президент України, інститут Президента України, Адміністрація Президента, державна адміністрація, інститут президентства.

Основним документом, що визначає структуру вищих органів влади України, є Конституція. Українська незалежна держава успадкувала систему органів влади від УРСР, окрім державні органи влади, а також

створено нові. Упродовж тривалого часу Україна діяла Конституція УРСР, до якої вносилися численні зміни та доповнення, що відповідно вимагало прийняття додаткових законів, які б регламентували норми конституційних змін, давали можливість функціонувати державним органам влади. Інститут Президента був створений після проголошення незалежності України. 1991 р. було обрано Президента України, котрий відразу долучився до активного політичного життя країни, без необхідного адміністративного ресурсу для виконання власних обов'язків. Чіткого плану дій, окрім політичної передвиборчої програми Президента Леоніда Кравчука, Українська держава не мала. Потреба у здійсненні системного наукового аналізу нагромаджених знань з історії формування структури органів влади в незалежній Україні визначає актуальність дослідження.

Метою статті є спроба дослідити рівень наукового вивчення історії створення та розвитку інституту Президента України в 1990–2013 рр.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: дослідити, систематизувати та узагальнити матеріали опублікованих наукових розвідок, що стосуються історії створення та розвитку інституту Президента в незалежній Україні.

Досліджуючи інститут Президента в Україні, спершу слід зосередити увагу на тлумаченні зазначеного поняття. У науковій літературі при характеристиці правового становища Президента найчастіше застосовуються терміни «правовий статус Президента», «інститут Президента» та «інститут президентства». Вони близькі за своїми значеннями, але не тотожні. Стосовно до цього, російський дослідник Б. Єлісеєв зазначав: «Як інститут конституційного права, інститут Президента складається з тих конституційно–правових норм, що регулюють його обрання, вступ на посаду, функціонування й відставки, тоді як нормативний зміст правового статусу Президента обмежується тільки рамками його діяльності» [6, с. 10]. Цілком зрозуміло, що Президент як глава держави може отримати певний статус тільки після обрання та інавгурації. В. Каїнов стверджував: «По–перше, правові норми, що складають у своїй сукупності інститут Президента, є первинними щодо правового статусу Президента; по–друге, інститут Президента за своїм нормативним обсягом ширший від правового статусу Президента. Останній охоплює насамперед сукупність функцій і повноважень Президента. Функції Президента свідчать та повноваження, про його правові можливості в їх реалізації. У найзагальнішому вигляді повноваження Президента сконцентровані в його правах і обов'язках. Тим самим правовий статус Президента визначає його діяльність. На відміну від правового статусу Президента обсяг інституту Президента ширший: він утворюється за рахунок правових норм, що визначають не тільки його функціонування, а й обрання» [11, с. 123]. Таким чином, правовий статус Президента складає тільки частину інституту Президента, оскільки за змістом вужчий від останнього.

Вимагають також уточнення параметри застосування термінів «інститут Президента» та «інститут президентства». На думку Волошук, при дослідженні цього конституційно–правового інституту слід застосовувати словосполучення «інститут Президента», а не «інститут президентства», яке подекуди вживається в науці та